

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7777186>

Accepted: 23.02.2023

Ta'dîl Lafızlarından “Lâ be'se bihi” Kavramı ve Kullanımı

The Concept and Usage of “La ba'sa bihi” One of The Tadeel Words

Reşat Ahmet AĞAOĞLU

Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

rashadatahmadov@ardahan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8924-9165>

Özet

Ravilerin güvenilir olduklarını ortaya koymak için geliştirilen ta'dil yöntemi içerisinde muhaddis ve münekkitler birçok kavram kullanmışlardır. Bunlardan birisi, “لَا بِهٖ بِأَسْ/lâ be'se bihi”dir. “Kendisinde bir beis veya bir sakınca yoktur” anlamına gelen bu kavram çok da kuvvetli bir ta'dil lafzı olmamakla birlikte, ilk dönemlerde “صدوق/sadûkun”, “الصدقُ محلّه/mahalluhu's-sıdk” ve “ليس بهٖ/leyse bihi be'sun” gibi ta'dil lafızlarıyla aynı kategoride olup, orta derecede yer almıştır. Günümüzde de bu kavram orta derecede bir ta'dil lafzı sayılıp, kendisine dört veya beşinci mertebede yer verilmektedir. Bu kavramla ta'dil edilen bir ravi, genellikle güvenilir kabul edilmiştir. Nitekim İbn Adî ve Yahya b. Maîn bu görüştedirler. Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler ise bu kavramı daha özel değerlendirmeler sırasında kullanmışlardır.

Diğer taraftan, “بِهٖ بِأَسْ” kavramı bir ta'dil lafzı olarak kullanılırken, buna yazılış itibariyle benzeyen “بِأَسْ بِهٖ لَيْسَ” kavramı genellikle ravilerin zayıf olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bazı hadis münekkitleri bu kavramı tevsik amacıyla “بِهٖ بِأَسْ” ile eşit tutmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ravi, Kavram, Ta'dil, Lâ Be'se bihi.

Abstract

In the tadeel method developed to reveal that the narrators are reliable, hadith scholars and critics have used many concepts. One of them is the concept of la ba'sa bihi. This concept, which means “there is nothing wrong with it” is not a very strong tadeel wording. In the early periods, this concept was in the same category with tadeel words such as “saduq”, “mahal al-sidq” and “leyse bihi ba'sun” and took a moderate place. Today, this concept is considered a moderate ta'dil wording, and it is placed in the fourth or fifth order. A narrator modified with this concept is generally accepted as reliable. As a matter of fact, Ibn Adiy and Yahya Ibn Main are of this opinion. Hadith scholars such as Ahmad Ibn Hanbal used this concept during more specific evaluations.

On the other hand, while the concept of “La ba’sa bihi” is used as a tadeel word, the concept of “leyse bihi ba’sun”, which is similar in spelling, is generally used to express that the narrators are weak. However, some hadith critics have equated this concept with “la ba’sa bihi” to prove it.

Keywords: Hadith, Narrator, Concept, Tadeel, La ba’sa bihi.

GİRİŞ

CERH VE TA’DİL İLMİ

İsnadın sistematik olarak ortaya çıkması ve yaygınlaşmaya başlamasına paralel olarak, ravilerin rivayetlerdeki ehliyetlerinin ortaya konmasının gerekliliği bağlamında meydana gelen Cerh ve ta’dil, özellikle fitne diye tabir edilen Hz. Osman’ın şehit edilmesi ve sonrasında Hz. Ali ve Muaviye arasında vuku’ bulan olayları müteakiben ihtiyaç doğrultusunda daha da yaygınlaşarak geliştirilmiştir. Söz konusu bu olaylar öncesinde genellikle isnat aranmazken, fitne sonrasında tabiiu alimlerinden İbn Sîrîn’in (110/728) de belirttiği üzere raviler sorgulanmaya başlanmış, böylece cerh ve ta’dil faaliyetleri giderek önemli bir ivme kazanmıştır (Aşikkutlu, 7, 1993; Yücel, 2019: 220; Martı, 2016: 134). Aslında, cerh ve ta’dile dair ilk teşebbüslerin sahabe döneminde meydana geldiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki, Hâkim en-Neysaburî (405/1014) ve Şemsüddin ez-Zehebî’nin (748/1348) nitelendirmeleriyle ilk münekkit unvanını alan Hz. Ebû Bekir, bir hadisi teyit etmek maksadıyla, söz konusu hadisin ravisinden şahit istemiştir. İbn Hibbân’a (354/965) göre, derinlemesine ravileri araştırmaları hasebiyle ilk münekkit unvanını alan Hz. Ömer de rivayetlerin teyidi konusunda şahit istemiş, bununla birlikte, çok hadis rivayetinde bulunanları da bu konuda uyarmıştır. Henüz sistematik bir cerh ve ta’dilden bahsetmenin imkânsız olduğu bu dönemde Hz. Ali ise, ravilerin rivayetlerinin kabulünde güvenilirliği konusundaki yeminlerini şart koşmuştur (Aşikkutlu, 7, 1993). Sahabilerden sonra, tabiiu ve etbau’t-tabiiinin de cerh ve ta’dil konusunda giderek artan çalışmalarını gözlemlemekteyiz. Bu bağlamda, Yahya b. Saîd el-Kattân Basra’da iken ravilerin tenkidine dair ilk kez bir yazı kayda almıştır. Ancak, bu konudaki özgün sistematik eserlerin çoğunlukla tamamlanması hicri 4. yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir (Aşikkutlu, 7, 1993).

Cerh, sözlük anlamı itibariyle maddî ve manevî olarak yaralamak iken, ta’dil ise, ılımlı ve dürüst olmak, gönülde doğru olduğuna kanaat beliren şey demek olan adalet kelimesinden türeyerek düzeltmek, doğru hüküm vermek veya tezkiye etmek anlamlarına gelmektedir (Aşikkutlu, 7, 1993; Yücel, 2017: 39). Terminolojik anlamda cerh, dikkatli ve güçlü bir hafızaya sahip bir alimin, kendisinde bulunan fisık ve yalancılık gibi kusurunun yanında, sika ravilerin rivayetlerindeki kusurları dolayısıyla, kendisinin ve yaptığı rivayetlerinin kabul edilmemesi demekken, ta’dil ise terminolojide, ravileri, rivayetlerinin kabulünü gerektirecek vasıflarla nitelemektir (Aşikkutlu, 7, 1993).

Cerh ve ta’dil ilmi “İlmü mîzânî’r-ricâl”, “İlmü’d-duafâ ve’l-metrûkîn”, “Ma’rifetu evsâfî’r-ruvât”, “İlmü nakdi’r-ricâl” ve “İlmü’s-sikât ve’d-duafâ” olarak da kaynaklarda belirtilmiştir. Hadis ilimleri arasında çok önemli bir yere sahip bu ilim sayesinde isnadın kontrolü sağlam bir şekilde sağlanabilmekte, ravilerin ehliyetleri ortaya konabilmektedir. Nitekim meşhur muhaddislerden Ali b. el-Medînî (234/848), gıybet olma ihtimaline karşılık bazı alimlerin aşırı titiz bir şekilde farklı düşünce ve uygulamalarına karşın, rical ilmini, hadis ilminin yarısı olarak görmüş, Ahmed b. Hanbel ise hadislerin sağlamlarının sağlam olmayanlarından ayırt edilebilmesi için ravilerin eleştirilmesinin elzem olduğunu ifade etmiştir (Aşikkutlu, 7, 1993; Yücel, 2017: 39;

Özçelik, 2017: 332; Çimen, 2021: 412-430). Ayrıca, meşhur muhaddislerden Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813), Ebû Bîşr İsmail el-Basrî (193/809), Şube b. Haccâc (160/776), Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. Mübarek (181/797), İbn Hibbân (354/965) ve İbn Ebî Hâtim er-Râzî (327/938) de ravilerin eleştirilerek sağlam rivayetin ortaya konması yolundaki çabaları desteklemiş, bu alanda önemli çalışmalar yapmışlardır (Yücel, 2017: 39-40; Yücel, 2019: 221; Özçelik, 2017: 333; Sabuncu, 2018: 52).

Cerh ve ta'dil konusunda ilk eserin Yahya b. Saîd el-Kattân'a ait olduğu bilinmekle birlikte, bu ilmin yöntemine dair ilk eser, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil*'idir. Bu eser, telif edildiği 4. yüzyıldan beri alanındaki eserlere ışık tutmuştur. Konuya dair ilk usul çalışması Taceddîn es-Subkî'ye (771/1369) ait *Kâide fi'l-cerh ve't-ta'dil* eseridir. Cerh ve ta'dile dair Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin (1304/1886) *er-Ref' ve'tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil* eseri de alanında önemlidir. Aynı şekilde, Ziyaurrahman el-A'zamî'nin *Dirasât fi'l-cerh ve't-ta'dil* eseri bu alandaki en önemli çalışmalardan sayılmaktadır. Son dönemlerde ise cerh ve ta'dil konusunda Kâsım Ali Sa'd'ın *Mebâhisu fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, Yusuf Muhammed Sıddîk'ın *eş-Şerhu ve't-ta'lil li'elfâzi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, Muhammed İsmail en-Nedvî'nin *el-Cerh ve't-ta'dil li'r-ruvâti inde'l-muhaddisîn*'i, Ebu Lübâbe Huseyn'in *el-Cerh ve't-ta'dil*'i, Fâruk Hamade'nin *el-Menhecu'l-İslâmî fi'l-cerh ve't-ta'dil*'i ve Emin Aşıkutlu'nun *Hadiste Rical Tenkidi* öne çıkmaktadır.

A. Ta'dil Lafızları

İlk kez ta'dil lafızlarını dört meritede derleyerek, gerekli şekilde tasnifini yapan İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Hatîb el-Bağdadî, İbnu's-Salâh ve İmam Nevevî gibi kendisinden sonraki münekkitlere örnek olmuş, Zehebî, Irâkî, İbn Hacer, Sehavî ve Suyûtî gibi muhaddislerin altı mertebede ele aldıkları sınıflandırmalarına önemli miktarda katkıda bulunmuştur. Nitekim İbn Hacer el-Askalanî'nin sınıflandırmasının esas alındığı ta'dil lafızlarının tasnifindeki ilk mertebede “أوثق/evsaku'n-nâs”, “الناس أثبت/ esbetü'n-nâs”, “لأهاده منه أثبت أحد لا/êhade esbete minhu”, “مثل من/ men mislü fulânin” ve “النتبث في المنتهى إليه/ileyhi'l-münteha fi't-tesebbüt” gibi lafızlar yer alırken, ikinci mertebede “ثقة/şikatu sikatun”, “ثبة/şikatu sebtun”, “حافظ ثقة/şikatu hâfizun”, “حجة ثقة/şikatu hüccetun”, “متقن ثقة/şikatu mutkinun”, “حجة ثبة/sebtun hüccetun” ve “ثقة/şikatu me'mûnun” gibi ta'dil lafızları ele alınmaktadır. Üçüncü mertebede “ثقة/şikatu”, “ثبة/sebtun”, “متقن/mutkinun”, “حافظ عدل/hâfizun”, “حجة/hüccetun”, “میزان/mîzânun” ve “إمام/imamun” gibi ta'dil lafızları bulunmakta iken, tam olarak zabta sahip olamayan bir ravinin durumunun ortaya koyulduğu dördüncü mertebede “صدق/sadûkun”, “خيار/hiyârun”, “ليس به بأس/leyse bihî be'sun”, “لأهاده بأس لا/êhade be'se bihî”, “خير/hayyirun” ve “الخلق خيار/hiyâru'l-halk” gibi lafızlara yer verilmektedir. “الصدق محله/mahalluhu's-sıdk”, “شيخ/şeyhun”, “الحديث مقارب/mukâribu'l-hadis”, “الحديث جيد/ceyyidu'l-hadis”, “هو ما الصدق إلى/ile's-sıdk me huve”, “أوهام له صدق/sadûkun lehu evhâmun” ve “وسط/vasatun” gibi ta'dil lafızları beşinci mertebede ele alınmaktadır. Sonuncu yani altıncı mertebede ise “الحديث صالح/sâlihu'l-hadis”, “صويلح/suveylihun”, “مقبول/makbûlun”, “حديثه يكتب/yuktebu hadisuhu”, “حديثه يعتبر/ye'teberu hadisuhu” ve “حديثه يروى/yurvâ hadisuhu” gibi en hafif cerh lafızlarına yakın denebilecek ta'dil lafızları bulunmaktadır (Aşıkutlu, 7, 1993). Bu ta'dil lafızlarından ilk dört mertebesinde bulunanlar, değişik değerlendirmeler sonucunda genel olarak delil kabul edilmiş, beş ve altıncı mertebelerde bulunan lafızlarla gösterilen ravilerin rivayetleri ya tek başına delil olamamakta ya da sadece itibar için yazılabilmektedir (Aşıkutlu, 7, 1993).

B. “Lâ be’sse bihî” Kavramı

“به بأس لا” kavramı ta’dil lafızlarından birisi olup, ravilerin değerlendirilmesi esnasında kullanılmıştır. Çok da kuvvetli bir ta’dil lafzı olmasa da Abdullah b. el-Mübârek ve Yahya b. Maîn gibi birçok muhaddis veya münekkit zaman zaman bu lafızla ravileri ele alarak değerlendirmişlerdir.

1. “Lâ be’sse bihî” Kavramının Ortaya Çıkışı ve Kullanımı

Yukarıda belirtildiği üzere “به بأس لا” kavramı orta derecede yer alan ta’dil lafızlarından olup, bazı muhaddisler ravileri değerlendirdiklerinde onu tercih etmişlerdir. Bu ta’dil lafzı, İbn Ebî Hâtim er-Râzî’nin (327/938) başını çektiği cerh ve ta’dille ilgili çalışmalar bağlamındaki ilk dönem itibariyle genellikle “الصدق/sadûkun”, “الصدق محلّه/mahalluhu’s-sıdk” ve “بأس لا/leyse bihi be’sun” gibi ta’dil lafızlarıyla birlikte, ta’dil lafızlarının ikinci mertebesinde ele alınmıştır. Bu mertebedeki lafızlarla ta’dil edilen raviler mu’teber olmakla birlikte dikkate alınır (İbnu’s-Salâh, 1406/1986: 122-123; Nevevî, 1405/1985: 52; İbn Kesîr, t.y.: 106; Tîbî, 1430/2009: 103; İbnü’l-Mulakkîn, 1413/1993: 1/282; Suyûtî, t.y.: 1/404; Itr, 1401/1981: 106; Müdeyhiş, 1428/2007: 32). Bunun dışında, “الحديث مقارب” lafzının “به بأس لا” lafzıyla bir bağlantısı bulunmaktadır. İşbilî’nin söylediğine göre bir hadis sika ravilerin rivayetlerine yakın bir değerde ise buna “به بأس لا” şeklinde değerlendirme yapılabilir (Müdeyhiş, 1428/2007: 32).

Günümüzde genellikle kabul gören ta’dil mertebeleri arasında dört veya beşinci mertebede ele alınan “به بأس لا” lafzı, “بأس به ليس”, “صدق”, “مأمون”, “الخلق خيار”, “بأسا به أعلم ما”, “الصدق محلّه” gibi ta’dil lafızlarıyla eşit değerde sayılmaktadır (Itr, 1401/1981: 110; Tahhân, 1425/2004: 189; Müdeyhiş, 1428/2007: 34). İbn Adî’ye göre “به بأس لا” kavramı mutlak olarak güvenilirlik anlamına gelmektedir (Müdeyhiş, 1428/2007: 36).

Meşhur muhaddislerden Yahya b. Maîn (233/848) de bu ta’dil lafzına değinmiş, “به بأس لا” kaydı düşülen bir ravinin sika olduğunu belirtmiştir (Nevevî, 1408/1987: 1/324; Tebrizî, 1429/2008: 370). Ahmed b. Hanbel ise tabiun muhaddislerden İbrahim en-Nehaî’nin (96/714) mürsel rivayetleri için “به بأس لا” ifadesini kullanarak, bu rivayetlerin mu’teber olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde, Şa’bî ve Mücâhid’in mürsellerinin “به بأس لا” denerek mu’teber olduğuna işaret edilmiştir (Tebrizî, 1429/2008: 47; Zehebî, 1412/1992: 40).

Fakat ta’dil lafızlarından olmakla birlikte, bu ibare “bir beis/sakinca yoktur” anlamında da kullanılmıştır. Nitekim Süfyân es-Sevrî’ye fecir (namazındaki) kunut hakkında sorulduğunda “بأس لا/Bir sakınca yoktur” şeklinde cevap verdiği buna örnek verilebilir (İbn Şâhîn, 1408/1988: 210). Yine Ma’mer’den nakledildiğine göre, yaslanarak yemek yeme hakkında Zührî’nin “بأس لا/Bir sakınca yoktur” dediği söylenmektedir (İbn Şâhîn, 1408/1988: 479). Bu bağlamda, Mâlik b. Enes’e, işittiği hadisleri manen nakletmenin hükmü sorulduğunda “بأس لا/Bir sakınca yoktur” şeklinde cevaplaması önem arz etmektedir (Bağdadî, 1444/2022: 2/34; Beyhakî, 1437/2017: 1/249). Başka bir örnek rivayette ise bir bineğin iki binekle, aynı şekilde bir elbisenin iki elbise ile

takas edilmesi konusunda “به بأس لا/Bir sakınca yoktur” şeklinde cevap belirtilmiştir (Bağdadî, 1407/1987: 2/268).

Bunun yanında, “به بأس لا” kavramına şekilsel olarak benzeyen “بأس به ليس” kavramı önem arz etmektedir. Şöyle ki, ilk kavram bilindiği üzere ta’dil lafızlarından birisi iken, ikinci kavramla tam tersine ravinin zayıf olduğu ifade edilmektedir. Ne var ki Yahya b. Maîn bu kavramı tevsik için kullanmıştır (Leknevî, 1407/1986: 221-222).

2. “Lâ be’s e bihî” Diye Ta’dil Edilen Raviler

Çeşitli kaynaklarda “به بأس لا” ta’dil lafızıyla değerlendirmeye tabi tutulan birçok ravi vardır. Bu çalışmada, söz konusu bu ravilerden bazılarıyla ilgili bilgi verilmektedir:

1. إبراهيم الكوفي/İbrahim b. Muhâcir el-Kûfi. Muhammed b. İsa’dan hadis nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn’in, İbrahim b. Muhâcir’in hadisleri hakkında zayıf dediğini aktarmıştır. Yahya b. Saîd de onun zayıf olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Süfyân (es-Sevrî) onun hakkında “به بأس لا” lafzını kullanmıştır (Ukaylî, 1404/1984: 1/66).

2. سليم بن يحيى بلج أبو. Ebû Belc Yahya b. Süleym. Amr b. Meymûn’dan hadis nakletmiştir. İmam Buharî onunla ilgili “نظر فيه” lafzını kullanmıştır. İbn Adî, onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 2/697; 4/2175).

3. الراسبي سعيد بن شداد طلحة أبو. Ebû Talha Şeddâd b. Saîd er-Râsibî. Yahya b. Maîn onu sika ravilerden saymış ve hakkında “به بأس لا” ta’dil lafızlarını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 441).

4. الصيدلاني العباس أبو. Ebu’l-Abbâs es-Saydalanî. Yahya b. Maîn onunla ilgili “صدوق” ve “لا” ta’dil lafızlarını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 397).

5. السكري حمزة أبو. Ebû Hamza es-Sekrî. Tam adı, Muhammed b. Meymûn’dur. Merv bölgesinde meşhurdu. Sika bir ravi olarak tanınmıştır. (Yaşlılığında) gözleri tutulmuştur. Gözleri tutulmadan önce İbn Şakîk kendisinden hadis yazmıştır. İmam Nesaî, onun Mervli olduğunu söylemiş ve “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir. Ayrıca, gözleri tutulmadan önce yaptığı rivayetleri “ceyyid” diye ta’dil etmiştir (Hanbelî, 1407/1987: 2/754).

6. الصوفي الحسين بن أحمد. Ahmed b. el-Huseyn es-Sûfî. Muhammed b. Süheyl b. Asker’dan hadis almıştır. Onunla ilgili “به بأس لا” ta’dil lafzı kullanılmıştır (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 5/2553).

7. إسماعيل بن إسحاق. İshâk b. İsmail. Bazı kişiler onu eleştirmişlerdir. Bununla birlikte, Yahya b. Maîn onunla ilgili “به بأس لا” ve “صدوق” ta’dil lafızlarını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 338).

8. إسماعيل بن إسماعيل. İsmail b. Semî’. Ebû Rezîn’dan hadis almıştır. Yahya b. Maîn onun sika ravi olduğunu söylemiştir. Ayrıca, “به بأس لا” lafzıyla ta’dil edilmiştir (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 4/2174).

9. إسماعيل بن أبي. İsmail b. Ebî Uveys. Mâlik b. Enes ve Muhammed b. Abdurrahman b. er-Redâd b. Abdullah b. Şüreyh b. Mâlik el-Kuraşî el-Medenî el-Âmirî’den hadis almıştır. Kendisinden Abdullah b. Şebîb Ebû Saîd er-Rub’î rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ve

Yahya b. Maîn onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmişlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî onu “الصدق محله” lafzıyla ta’dil etmiştir. İmam Buharî kendisinden çok az hadis rivayet etmesine karşılık, İmam Müslim ondan hadis tahririnde bulunmuştur. İmam Nesaî ve Dârekutnî ise onun zayıf olduğunu söylemişlerdir (Suyûtî, 1414/1994: 1/152; Sem’ûnî, 1416/1995: 2/739).

10. أنس بن ثمامة/Sümâme b. Enes. Ahmed b. Hanbel, İmam Nesaî ve İclî onu sika raviler arasında saymışlardır. İbn Adî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Kâfî, 1422/2000: 139).

11. سهيل بن ثعلبة/Sa’lebe b. Süheyl. Kendisinden Cerîr gibi raviler rivayette bulunmuşlardır. Genellikle Kufeli raviler kendisinden hadis almışlardır. Aslen Kufelidir. Rey’de iskân etmiştir. Yahya b. Maîn onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 303).

12. عون بن جعفر/Ca’fer b. Avn. Sika olduğu ve “به بأس لا” lafzıyla ta’dil edildiği söylenmektedir. Şu’be de onun hakkında iyi düşüncelere sahipti (Leknevî, 1407/1986: 127).

13. وحشية أبي بن بشر أبو إياس بن جعفر/Ca’fer b. İyâs Ebû Bişr b. Ebî Vahşiye. Tabiunun küçüklerindedir. Yahya b. Maîn, İclî, Ebû Zür’a er-Râzî ve İmam Nesaî onun sika olduğunu söylemişlerdir. Berdicî de onu tutarlı bir ravi olduğunu belirtmiştir. Şu’be ise onun zayıf olduğunu ifade etmiştir. Özellikle İmam Buharî ve İmam Müslim, Mücâhid ve Habîb b. Sâlim’den rivayet edilen hadislerini eserlerine almamışlardır. İbn Adî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Sem’ûnî, 1416/1995: 1/251).

14. سليمان أبي بن حماد/Hammâd b. Ebî Süleyman. Kendisinden Ebû Amr Osman b. Abdurrahman el-Vakkâsî, Sevvâr b. Mus’ab el-Hemedanî el-Kûfî ed-Darîr ve Ebû İshâk Seleme b. Sâlih el-Ehmer el-Cu’fî gibi raviler hadis almışlardır. Kufeli fakih olarak tanınmıştır. Ebû Hanîfe’nin hocalarındandır. Ahmed b. Hanbel onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Hanbelî, 1407/1987: 2/761-762).

15. المصري مسكين بن الحارث/Hâris b. Miskîn el-Mısrî. Yahya b. Maîn onunla ilgili “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 433).

16. نباتة بن حشر/Haşrec b. Nübâte. Yahya b. Maîn onunla ilgili “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 378).

17. الرحمن عبد بن حصين/Husayn b. Abdurrahman. Sâlim b. Ebi’l-Ca’d’dan hadis almıştır. O, “به بأس لا” lafzıyla ta’dil edilmiştir (İbnü’l-Kaysrânî, 1416/1996: 4/1867).

18. الرحمن عبد بن حصين/Husayn b. Abdurrahman. es-Sülemî ve el-Kûfî diye bilinmiştir. Ebu’l-Hüzeyl diye künyesi vardı. Yahya b. Maîn onun yaşlılığında ihtilata düştüğünü kaydeder. Ebû Hâtim er-Râzî de, yaşladığında hafızasının kötü olduğunu belirtmiştir. Fakat Ali b. el-Medînî, onun ihtilata düşmediğini, sadece hafızasının kötüleştiğini söylemiştir. *Sahihayn*’da onun rivayet ettiği bazı hadisler bulunmaktadır. Buna rağmen İmam Buharî, onu zayıf raviler arasında zikretmiştir. İbn Adî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Hanbelî, 1407/1987: 2/739-741).

19. العيشي عطية بن الحكم/Hakem b. Atıyye el-Ayşî. Ebû Dâvûd, onu tenkit etmesine rağmen “صالح” ta’dil lafzını kullanmıştır. İmam Buharî, onun zayıf ravi olmakla suçlandığını aktarmıştır. İmam Nesaî de onu “بالقوي ليس” lafzıyla cerh etmiştir. Yahya b. Maîn onu sika ravilerden saymıştır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmıştır (Selefi, 1422/2001: 377-378).

20. الرقي القرشي نافع بن حكيم/Hakîm b. Nâfi' el-Kuraşî er-Rakkî. Yahya b. Maîn onunla ilgili "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 320).

21. ميسرة بن حفص/Hafs b. Meysere. Zeyd b. Eslem'den hadis rivayet etmiştir. Yahya b. Maîn onunla ilgili "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 348).

22. الله عبد بن حي/Hay b. Abdullah. Ebû Abdurrahman el-Halebî'den hadis almıştır. İmam Buharî, onunla ilgili "نظر فيه" lafzını kullanmıştır. İbn Adî, onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (İbnü'l-Kayserânî, 1416/1996: 4/2007).

23. محمد بن رميس/Rumeys b. Muhammed el-Mekkî. Horasanlıdır. Ali b. el-Medîni onunla ilgili "صالح" ve "به بأس لا" ta'dil lafızlarını kullanmıştır (Medîni, 1404/1984: 126).

24. العسقلاني عصام أبو الجراح بن رواد/Ravvâd b. el-Cerrâh Ebû Âsım el-Askalanî. Mâlik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî gibi muhaddislerden hadis almıştır. Kendisinden Ahmed b. Velîd b. Bürd, oğlu İsmâ b. Ravvâd ve Abdülmelik b. Mervân hadis almışlardır. Ahmed b. Hanbel, onunla ilgili "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmıştır. Ancak, Süfyân es-Sevrî'den münker rivayetlerde bulunmuştur (Ukaylî, 1404/1984: 2/68-69).

25. عمر أبو زياد/Ziyâd Ebû Ömer. Yahya b. Maîn onu tenkit etmiştir. Bununla birlikte, bazı muhaddisler onu güvenilir ravilerden saymış ve "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmişlerdir (Ukaylî, 1404/1984: 2/78).

26. البكائي الله عبد بن زياد/Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâi. Kufelidir. Ali b. el-Medîni, onu tenkit etmiştir. Yahya b. Maîn onun zayıf olduğunu söylemiş ve "بشيء ليس" lafzıyla eleştirmiştir. Ancak İbn Maîn'in, onun hakkında "به بأس لا" kullandığı nakledilmiştir (Ukaylî, 1404/1984: 2/79).

27. الخراساني محمد بن زهير/Züheyr b. Muhammed el-Horasanî. Ebu'l-Münzir olarak tanınmıştır. Mekkelidir. İmam Buharî, kendisinden İbn Mehdî, Velîd b. Müslim, Amr b. Ebî Seleme, Hişâm b. Urve, Ebû Hazm, İkdî ve Musa b. Mes'ûd gibi muhaddislerin rivayette bulduklarını aktarmaktadır. Şâm bölgesi muhaddislerinin kendisinden münker hadisler naklettikleri kaydedilmektedir. Buna rağmen, sika bir ravi olarak bilinmesine karşılık, bazıları onun zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî onun hafızasının kötü olduğunu söylemiştir. İbn Adî onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Hanbelî, 1407/1987: 2/777-778).

28. القداح سالم بن سعيد/Saîd b. Sâlim el-Kaddâh. İbn Cüreyc'den hadis almıştır. "به بأس لا" lafzıyla ta'dil edilmiştir (İbnü'l-Kayserânî, 1416/1996: 4/2364).

29. الأشعني عمرو بن سعيد/Saîd b. Amr el-Eş'asî. Yahya b. Maîn onunla ilgili "صديق", "شيخ" ve "به بأس لا" ta'dil lafızlarını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1998: 440).

30. المصري عفير بن كثير بن سعيد/Saîd b. Kesîr b. Ufeyr el-Mısırî. Yahya b. Maîn onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Yahya b. Maîn, 1408/1998: 361).

31. عقبة بن سفيان/Süfyân b. Ukbe. Süfyân b. Uyeyne'den hadis almıştır. "به بأس لا" lafzıyla ta'dil edilmiştir. Yahya b. Maîn, onu tanımadığını ve ondan hadis almadığını belirtmiştir (İbnü'l-Kayserânî, 1416/1996: 5/2496).

32. السمان صالح أبي بن سهيل/Süheyl b. Ebî Sâlih es-Semmân. Kendisinden Mâlik b. Enes, Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî gibi meşhur muhaddisler hadis almışlardır. İmam Buharî ve

İmam Müslim onun hadislerini almışlardır. Ali b. el-Medîni, Süfyân b. Uyeyne'nin, Süheyl'in hadis alanında sebt (tutarlı) olduğunu söylediğini bildirmiştir. İbn Ebî Heyseme, Yahya b. Maîn'in, onun hadisleri konusunda birçok muhaddisin çekinceli davrandıkları, bir defasında ise onu zayıf diye nitelendirdiği bilgisini vermektedir. Başka bir sefer ise Yahya b. Maîn onu "suveylih" ve "sika" diye ta'dil etmesine karşılık, "fihi leyyin" diye de eleştirmiştir. Nesaî ve İclî de onu ta'dil etmiştir. Ayrıca, İbn Adî onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Hanbelî, 1407/1987: 1/406409).

33. المذني/Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemr Ebû Abdullah el-Medenî. İbn Sa'd, Ebû Dâvûd, Yahya b. Maîn ve İmam Nesaî onun hakkında "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmışlardır. Yahya b. Saîd el-Kattân ise ondan hadis almazdı (Sem'ûnî, 1416/1995: 1/255).

34. الشامي الأشعري حوشب بن شهر/Şehr b. Hûşeb el-Eş'arî eş-Şâmî. Ebû Umâme'den hadis almıştır. Kendisinden Sinân b. Ebîa ve Atâ b. el-Aclân el-Hanefî Ebû Muhammed el-Basrî el-Attâr gibi raviler nakilde bulunmuşlardır. Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Kattân ve İbn Receb el-Hanbelî onun rivayetlerinde bazı sıkıntılar olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Ebû Hâtim, onun hadislerinin delil olamayacağını da ifade etmiştir. Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel onun sika ravi olduğunu söylemişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Selefi, 1422/2001: 270-272; İbnü'l-Kayserânî, 1416/1996: 2/1074; 4/1930).

35. نافع أبو جويرية بن صخر/Sahr b. Cüveyriye Ebû Nâfi'. Ahmed b. Hanbel ve İbn Sa'd onun sika olduğunu söylemişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İmam Nesaî onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmişler. Yahya b. Maîn onun metruk ravilerden olmadığını ifade etmiştir (Sem'ûnî, 1416/1995: 1/256).

36. الرملي كثير بن عباد/Abbâd b. Kesîr er-Ramlî. Ali b. el-Medîni, onu sika ravilerden saymış ve onunla ilgili "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmıştır (Medîni, 1404/1984: 126).

37. عبد الله عبد بن الله/Abdullah b. Abdullah. İmam Mâlik'in yeğenidir. Ahmed b. Hanbel onunla ilgili "به بأس لا" lafzını kullanmıştır. Yahya b. Maîn bir defasında onunla ilgili "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmasına karşılık, başka bir yerde ise zayıf olduğunu ve hadis hırsızlığı yaptığını belirtmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî onu "الصدق محله" lafzıyla ta'dil etmiştir. İmam Nesaî ve Dârekutnî de onun güvenilir olmadığını söylemişlerdir (Bikâî, 1428/2007: 1/612).

38. الدشتكي الله عبد بن الرحمن عبد/Abdurrahman b. Abdullah ed-Deşteki. Yahya b. Maîn onunla ilgili "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 324).

39. حرمة بن الرحمن عبد/Abdurrahman b. Harmele. Küçüklüğünde Saîd b. el-Müseyyeb'den (94/713) hadis aldığına dair bir söylenti varsa da bunun doğru olmadığı belirtilmiştir. Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813) onun zayıf olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel'in, zayıf diye nitelendirmesine karşılık, Yahya b. Maîn onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Hanbelî, 1407/1987: 1/404).

40. الانطاكي السري بن الله عبد/Abdullah b. es-Sırrî el-Antakî. Hişâm b. Lâhik'ten hadis almıştır. İbn Adî, onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (İbnü'l-Kayserânî, 1416/1996: 2/1212).

41. الأسود أبي بن بكر أبو حميد بن محمد بن الله عبد/Abdullah b. Muhammed b. Hamîd Ebû Bekir b. Ebi'l-Esved. Yahya b. Maîn onun hakkında iyi düşüncelere sahip değildi. Bununla birlikte,

rivayetlerinde bir sakınca görememekte ve “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmekteydi. İmam Buharî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî onun hadislerini tahric etmişlerdir (Muallimî, 1406/1986: 2/527-528).

42. فيروز بن عبيد/Ubeyd b. Feyrûz. Berâ b. Âzib’den hadis nakletmiştir. Kendisinden Süleyman b. Abdurrahman gibi raviler hadis almışlardır. Ebû Hâtim er-Râzî, onun hakkında “به بأس لا” lafzını kullanmıştır (Râzî, 1427/2006: 4/514-517).

43. بهدلة بن عاصم/Âsım b. Behdele. Süfyân es-Sevrî, onun rivayetlerinde sıkıntı olmasına rağmen sika olduğunu söylemektedir. İbn Receb el-Hanbelî onun hafızasının kötü olduğunu bildirmiştir. Yahya b. Maîn, Ukaylî ve İmam Nesaî de onu tenkit etmişlerdir. Bununla birlikte, İbn Maîn onun hakkında “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmıştır. İmam Nesaî onu “بأس به ليس” lafzıyla ta’dil etmiştir. Ahmed b. hanbel, Ebû Zür’a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Zehebî onun sika ravilerden olduğunu belirtmiş ve onu ta’dil etmişlerdir (Selefi, 1422/2001: 387-389).

44. زاطيا بن عيسى بن إسحاق بن علي/Ali b. İshâk b. İsa b. Zâtıya. İbnü’s-Sünnî onun hakkında “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmıştır (Muallimî, 1406/1986: 2/573).

45. الفزاري حوشب بن علي/Ali b. Hûşeb el-Fezârî. Yahya b. Maîn ve Abdurrahman b. İbrahim onun hakkında “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmışlardır (Zerkeşî, 1419/1998: 3/434; İbn Ammâr, 1432/2011: 210; Leknevî, 1407/1986: 233; Müdeyhîş, 1428/2007: 53).

46. الكاهلي الأسدي خالد بن العلاء/Alâ b. Hâlid el-Esedî el-Kâhîlî. Ukaylî, onun hadislerinde sıkıntı olduğunu belirtmiştir. Ebû Zür’a er-Râzî onu zayıf raviler arasında saymıştır. İbn Adî de onu eleştirmiştir. Yahya b. Maîn onun hakkında “بأس به ليس” söylemiştir. Ebû Hâtim er-Râzî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir. Ebû Dâvûd, Fesevî, İclî, İbn Hibbân ve Zehebî onun sika olduğunu söylemişlerdir (Selefi, 1422/2001: 305-306).

47. زاذان بن عمارة/Amâre b. Zâzân. Ebu’s-Sahbâ’dan hadis nakletmiştir. Onunla ilgili “به بأس لا” ta’dil lafzı kullanılmıştır (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 5/2535).

48. نافع بن عمر/Ömer b. Nâfi’. Yahya b. Maîn onun hakkında “بشيء ليس” ve “به بأس لا” lafızlarını kullanmıştır (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 5/2696).

49. مجاشع بن عمر/Ömer b. Mucâşi’. Medâinlidir. Temîm b. el-Hâris’ten rivayette bulunmuştur. Kendisinden Şebâbe gibi raviler hadis anketmişlerdir. Yahya b. Maîn onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 287).

50. الزهري عوف بن الرحمن عبد بن سلمة أبي بن عمر/Ömer b. Ebî Seleme b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî. Medinelidir. Seleme b. Ebî Seleme’nin kardeşidir. Kendisinden Sa’d b. İbrahim ez-Zührî, Ebû Avâne el-Vaddâh ve Huşeym b. Beşîr gibi raviler hadis naklinde bulunmuşlardır. Şu’be b. el-Haccâc’ın onu zayıf olarak nitelemesine karşılık, İbn Adî, onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Bağdadî, 1985: 2/875-876; İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 2/122; 3/1746).

51. زائدة أبي بن عمر/Amr b. Ebî Zâide. Zekeriya b. Ebî Zâide’nin kardeşidir. Yahya b. Maîn onu “صدوق” ve “به بأس لا” lafızlarıyla ta’dil etmiştir (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 361).

52. شجرة بن راشد بن عمر/Ömer b. Râşid b. Şecere. İmam Buharî, onun Yahya b. Ebî Kesîr’den gelen rivayetlerinde sıkıntılar olduğunu bildirmiştir. Yahya b. Maîn onun hakkında “بشيء ليس” cerh lafzını kullanmıştır. Ebû Hâtim er-Râzî, onun zayıf olduğunu söylemiş, Ebû Zür’a er-Râzî ise onu “الحديث لين” lafzıyla cerh etmiştir. Ahmed b. Hanbel, İmam Nesaî ve İbn Adî onu sika

raviler arasında saymamışlardır. İclî ise onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Selefî, 1422/2001: 405-406).

53. العبدی إبراهيم بن عمر/Ömer b. İbrahim el-Abdî. “به بأس لا” lafzıyla ta’dil edilmiştir. Ebû Hâtîm er-Râzî, onun hadislerinin delil olamayacağını belirtmişse de, bazı muhaddisler onun güvenilir olduğunu söylemişlerdir (Askalanî, 1404/1984: 1/423; Sehavî, 1424/2003: 1/99).

54. عمرو أبي بن عمرو/Amr b. Ebî Amr. İmam Mâlik’in kendisinden hadis aldığı belirtilmektedir. Ahmed b. Hanbel ve Cüzcânî, onun hadislerinin sıkıntılı olduğunu söylemişlerdir. Buna rağmen, İbn Hanbel “بأس به ليس” lafzıyla ta’dil etmiştir. Yahya b. Maîn onu zayıf olarak nitelmiştir. İmam Nesaî, onun hadis alanında güçlü olmadığını ifade etmiştir. Ebû Zür’a er-Râzî onun sika ravi olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtîm er-Râzî ve İbn Adî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmişlerdir (Selefî, 1422/2001: 407-408).

55. قيس بن عمرو/Amr b. Kays. Yahya b. Maîn onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 325).

56. الأعضف الوليد بن عمرو/Amr b. el-Velîd el-Eğnaf. Muaviye b. Yahya’dan hadis nakletmiştir. Onun zayıf ravilerden olduğu söylenmiştir. İbn Adî ise onu, “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 5/2761).

57. ربيعة أبو عوف بن فهد/Fehd b. Avf Ebû Rebîa. Ali b. el-Medînî onu tenkit etmiştir. Ebû Zür’a er-Râzî de onun hakkında tereddütte kalmıştır. Yahya b. Maîn onu tanımadığını, ondan hadis almayacağını belirtmiştir. İclî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Muallimî, 1406/1986: 2/601-602).

58. العوفي سعد بن محمد/Muhammed b. Sa’d el-Avfî. Mesleme b. Kâsım onu sika olarak nitelmiştir. Dârekutnî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir. Hatîb el-Bağdadî onun hakkında, hadis rivayetinde leyyindir, demiştir (Muallimî, 1406/1986: 2/677).

59. الصلت بن محمد/Muhammed b. es-Salt. Muhammed b. Abdümelik el-Ensarî el-Medenî ed-Darîr ve Ebû Hâlid el-Ehmar’dan hadis almıştır. Onun, hakkında “به بأس لا” ta’dil lafzı kullanılmıştır (Sem’ûnî, 1416/1995: 2/615-616).

60. الكوفي جعفر أبو شيبعة أبي بن عثمان بن محمد/Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe Ebû Ca’fer el-Kûfî. Dârekutnî ve Berkanî onu tenkit etmelerine karşılık, İbn Adî ve Mesleme b. Kâsım onun hakkında “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmışlardır. İbnü’l-Münadî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve İbn Hirâş onun rivayetlerinin sıkıntılı olduğunu söylemişlerdir. Sâlih b. Muhammed de onun sika ravi olduğunu belirtmiştir (Selefî, 1422/2001: 337; Muallimî, 1406/1986: 2/527-528).

61. بهتة بن محمد بن عمر بن محمد/Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Behte. 274 senesinde vefat ettiği söylenmektedir. Sika ravilerdendir. Şîu olduğu iddia edilmiştir. Hatîb el-Bağdadî, İbn Behte hakkında Berkanî’nin “به بأس لا” ta’dil lafzını kullandığını aktarmaktadır (Muallimî, 1406/1986: 2/699).

62. الواسطي الحسن بن محمد/Muhammed b. el-Hasan el-Vâsîfî. Yahya b. Maîn onun hakkında “به بأس لا” lafzını kullanmıştır. İmam Buharî onun rivayetinde *Sahîh*’inde yer vermesine karşılık, İmam Nesaî onu “zayıf” diye nitelendirmiştir (Hanbelî, 1407/1987: 1/507).

63. الطفاوي الرحمن عبد بن محمد/Muhammed b. Abdurrahman et-Tafâvî. İmam Buharî ondan hadis tahricinde bulunmuştur. Ali b. el-Medînî ve Ebû Hâtim er-Râzî onun sika olduğunu söylemişlerdir. Yahya b. Maîn ve İbn Adî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmişlerdir. Ebû Zür’a er-Râzî ise onunla ilgili “الحديث منكر” cerh lafzını kullanmıştır (Kâfî, 1422/2000: 149; İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 5/2522).

64. البصري بلال بن محمد/Muhammed b. Bilâl el-Basrî. İmrân el-Kattân’dan hadis almıştır. İbn Adî, onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 4/1984; 5/2772).

65. الأصبهاني علي أبو الكوفي الله عبد بن سليمان بن محمد/Muhammed b. Süleyman b. Abdullah el-Kûfî Ebû Ali el-İsbehânî. Hicri 181’de vefat etmiştir. İbn Adî onun rivayetlerinde sıkıntı olduğunu aktarmıştır. Ebû Dâvûd ve İmam Nesaî onun zayıf ravi olduğunu söylemişlerse de, İmam Buharî, İclî ve İbn Hibbân onun sika ravi olduğunu teyit etmişlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî ise onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Selefi, 1422/2001: 331-332).

66. الزهري شهاب بن الله عبد بن مسلم بن الله عبد بن محمد/Muhammed b. Abdullah b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb ez-Zührî. Yahya b. Maîn onu tenkit etmiştir. Bununla birlikte, hakkında “صالح” diyerek onu ta’dil etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî, hadiste güçlü olmamasına rağmen kendisinden hadis alınabileceğini kaydetmiştir. Ahmed b. Hanbel onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir. Ebû Dâvûd, Sâcî ve İbn Adî onun sika ravilerden olduğunu belirtmişlerdir (Selefi, 1422/2001: 422-423).

67. القرقيساني مصعب بن محمد/Muhammed b. Mus’ab el-Kırıkânî. Hammâd b. Seleme’dan hadis almıştır. Zayıf ravi olarak bilinmektedir. Bununla birlikte, Ahmed b. Hanbel ve İbn Adî, onunla ilgili “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmışlardır (Ahmed b. Hanbel, 1422/2001: 2/599; İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 4/1984).

68. الوركاني جعفر بن محمد/Muhammed b. Ca’fer el-Verkânî. Yahya b. Maîn, ondan hadis yazdığını söylemiş ve onunla ilgili “شيخ”, “صدوق”, ve “به بأس لا” ta’dil lafızlarını kullanmıştır (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 462).

69. الطاطري محمد بن مروان/Mervân b. Muhammed et-Tâtârî. Mürcieden olduğu iddia edilmiştir. Yahya b. Maîn onun hakkında “به بأس لا” lafzını kullanmıştır (Ukaylî, 1404/1984: 4/205).

70. الزبيري الله عبد بن معاوية/Muaviye b. Abdullah ez-Zubeyrî. Aişe bint Zubeyr’dan hadis nakletmiştir. Kendisinden Ebû Zürâ er-Râzî hadis almıştır. Ebû Zürâ, onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Râzî, 1427/2006: 3/182-183).

71. التميمي شداد بن معلى/Muallâ b. Şeddâd et-Temimî. Rakkalıdır. Saîd b. Ebî Arûbe gibi muhaddislerden hadis almıştır. Kendisinden Alâ b. Hilâl el-Bâhilî er-Rakkî gibi raviler hadis nakletmişlerdir. “به بأس لا” lafzıyla ta’dil edilmiştir (Bağdadî, 1985: 2/783-784).

72. هلال بن المعلى/Muallâ b. Hilâl. Abdullah b. el-Mübârek bu ravi hakkında “به بأس لا” lafzını kullanmış, bununla birlikte, onun hadis rivayetinde yalancı olduğunu belirtmiştir (Beyhakî, 1437/2017: 1/338).

73. السلامي رفاعة بن معان/Muân b. Rifâa es-Selâmî. Dimaşklî ve Hımslıdır. Zehebî’nin söylediğine göre İmam Evzaî ile aynı senede yani hicri 157’de vefat etmiştir. Kâsım b. Abdurrahman’dan hadis almıştır. İbn Mâce’nin ricalindedir. Ahmed b. Hanbel onu “به بأس لا”

lafzıyla ta'dil etmiştir. Ali b. el-Medîni de onun sika ravi olduğunu teyit etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî, onun Hımslı olduğunu, hadislerinin delil olarak değil de itibar için yazılabileceğini söylemiştir. Cüzcânî de onun delil olamayacağını bildirmiş, Yahya b. Maîn zayıf olduğunu, Yakub b. Süfyân ise leyyin olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, İbn Hibbân onu, münker rivayetler yapmakla birlikte, çokça mürsel hadis naklettiği için eleştirmiştir. İbn Adî de onun güvenilir olmadığını aktarmıştır (İbn Ammâr, 1432/2011: 179; Bikâi, 1428/2007: 1/599; Suyûtî, 1414/1994: 1/356).

74. هشام أبو الجلي زياد بن مغيرة/Muğîre b. Ziyâd el-Becelî Ebû Hişâm. Hicri 250'de vefat etmiştir. Amr el-Fellâs, İmam Buharî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî onun rivayetlerinin sıkıntılı olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte Ebû Hâtim, onu "صدوق" ve "صالح" lafzlarıyla ta'dil etmiştir. İbn Adî onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Selefi, 1422/2001: 343-345).

75. الرملي جعفر بن مهدي/Mehdi b. Ca'fer er-Ramlî. Yahya b. Maîn onun sika olduğunu söylemiş ve onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 396).

76. حنيفة أبو الكوفي ثابت بن النعمان/Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî Ebû Hanîfe. Hicri 150 senesinde vefat etmiştir. İbn Uyeyne'nin onu övmesine karşılık, Amr el-Fellâs onun hakkında "الحديث واهي" ve "الحديث مضطرب" gibi cerh lafızları kullanmıştır. İmam Müslim, İbn Şâhin ve İbn Cârûd onu tenkit etmişlerdir. İmam Buharî, onun hakkında "عنه سكتو" lafzını kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd, İbnü'l-Kattân ve Dârekutnî onun zayıf ravi olduğunu ifade ederken, İmam Nesaî onun hadisler konusunda güçlü olmadığını bildirmiştir. Yahya b. Maîn, onun hadislerinin yazılmayacağını söylemişse de, bununla birlikte, onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir. Ayrıca, Ebû Hanîfe'nin fıkıh alanında üstün olduğunu birçok alim teyit etmişlerdir (Selefi, 1422/2001: 354-357).

77. القارئ نعيم أبي بن نافع/Nâfi b. Ebî Nuaym el-Kârî. Ali b. el-Medîni onunla ilgili "به بأس لا" ta'dil lafzını kullanmıştır (Medîni, 1404/1984: 141).

78. الاشعث أبي بن نصير/Nasîr b. Ebi'l-Eş'as. Kufelidir. Yahya b. Maîn onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Yahya b. Maîn, 1408/1988: 453).

79. الفضل أبو أحمد بن الحسين بن أحمد بن الله عبد بن أحمد بن الله هبة/Hibetullah b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. el-Huseyn b. Ahmed Ebu'l-Fadl. Bağdadî ve Me'munî nispetleriyle tanınmıştır. İsa b. İsa el-Vezîr, Muhammed b. Abdurrahman b. el-Abbâs ez-Zehebî ve Ebû Tâhir el-Muhallis gibi muhaddislerden hadis almıştır. Hatîb el-Bağdadî bizzat kendisinden hadis yazdığını aktarmıştır. "به بأس لا" lafzıyla ta'dil edilmiştir (Bağdadî, 1985: 2/858).

80. المروزي سفيان بن هشام/Hişâm b. Süfyân el-Mervezî. Ubeydullah b. Abdullah el-Atkî'den hadis rivayet etmiştir. "به بأس لا" lafzıyla ta'dil edilmiştir (İbnü'l-Kayserrânî, 1416/1996: 5/2532).

81. نصير بن عمار بن هشام/Hişâm b. Ammâr b. Nasîr. Yahya b. Maîn onu "كيس كيس" lafzıyla ta'dil etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî onu "صدوق" lafzıyla ta'dil etmiştir. Dârekutnî onu "كبير صدوق" diyerek ta'dil ederken, İmam Nesaî onu "به بأس لا" lafzıyla ta'dil etmiştir (Selefi, 1422/2001: 350-351).

82. المدائني عثمان أبو لاحق بن هشام/Hişâm b. Lâhik Ebû Osman el-Medâini. İmam Buharî, onun hadislerinde sıkıntılar olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, ondan hadis almadığını belirtmiştir. Ukaylî ve İbn Hibbân da onu tenkit etmişlerdir. Bununla birlikte, İmam Nesaî onu "ليس" lafzıyla ta'dil etmiştir.

”بأس به“ diyerek ta’dil etmiştir. İbn Adî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Selefi, 1422/2001: 351-352).

83. مقلص بن هلال/Hilâl b. Miklâs. Hilâl b. Ebî Humeyd, Hilâl el-Vezzân, Hilâl es-Sayrafi ve Hilâl el-Cehbez olarak da tanınmıştır. “به بأس لا” lafzıyla ta’dil edilmiştir. Kendisinden Süfyân es-Sevrî, İsa b. Sevâde er-Râzî, Zâide b. Kudâme es-Sakafi, Yahya b. el-Alâ er-Râzî, Müsenna b. el-Kâsım, Ca’fer b. Ziyâd el-Ehmar ve Şu’be b. el-Haccâc gibi muhaddisler hadis almışlardır. Abdullah b. Es’ad b. Zürâre, Abdullah b. Ukeym el-Cühenî ve Ebû Kesîr el-Ensari’den hadis naklinde bulunmuştur (Bağdadî, 1407/1987: 1/182).

84. المكي الزهري جميع بن الله عبد بن الوليد/Velîd b. Abdullah b. Cemî ez-Zührî el-Mekkî. Ukaylî ve İbn Hibbân, onu tenkit etmişlerdir. Buna rağmen İbn Hibbân, onu sika raviler arasında zikretmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî onu “الحديث صالح” lafzıyla ta’dil etmiştir. Ahmed b. Hanbel, onu “بأس به ليس” diyerek ta’dil etmiştir. Ebû Zür’a er-Râzî ve Ebû Dâvûd onun hakkında “به بأس لا” ta’dil lafzını kullanmışlardır (Selefi, 1422/2001: 359-360).

85. الجندعي القاسم بن الوليد/Velîd b. el-Kâsım el-Cundaî. İsmail b. Ebî Hâlid’den hadis almıştır. “به بأس لا” lafzıyla ta’dil edilmiştir (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 4/2349).

86. العجلي شيبان بن ياسين/Yâsin b. Şeybân el-Iclî. İbrahim b. Muhammed el-Hanefiyye’den hadis almıştır. İmam Buharî onunla ilgili “نظر فيه” lafzını kullanmıştır. Yahya b. Maîn, onu “بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 4/2469).

87. الطائفي سليم بن يحيى/Yahya b. Süleym et-Tâifi. Mekkelidir. Hicri 193’te vefat etmiştir. Ahmed b. Hanbel, onun hadislerinde sıkıntı olduğunu söylemiştir. Buna rağmen onu sika ravilerden saymıştır. Yahya b. Maîn ve İmam Nesaî de onun sika ravilerden olduğunu bildirmişlerdir. Fesevî onu “به بأس لا” lafzıyla ta’dil etmiştir (Selefi, 1422/2001: 427-428).

SONUÇ

Ta’dil, adalet kelimesinden oluşturulmuştur. Adalet ise, sözlükte dürüst olmakla birlikte, gönülde doğru olduğuna kanaat getirilen şey demektir. Bu bağlamda, tezkiye etmek ve doğru hüküm vermek anlamlarında kullanılmaktadır. İstilahatta ise ta’dil, raviyi, naklettiği rivayetlerinin kabulunu gerektirecek vasıflarla vasıflandırmaktır. Ta’dil uygulamaları, Cerh ve ta’dil ilmi kapsamında ele alınmaktadır.

Cerh ve ta’dil ilminin ortaya çıkışı ve şekillenmesi hadis alanında önemli atılımlara ve gelişmelere sebebiyet vermiştir. Ravilerin rivayetlerinin doğruluğunu veya güvenilirliğini tespit etmek amacıyla oluşturulan ve bu doğrultuda belirli sistematik kurallar çerçevesinde ravileri değerlendiren bu ilim çerçevesinde, ta’dil, ravileri hem dini hem de ilmi yönden ele almaktadır. Peygamber Efendimiz’in vefatından bir süre sonra ortaya çıkan fitne olayları ve daha sonra meydana gelen bazı olaylar dolayısıyla ravilerin cerh edilmesiyle birlikte, onların ta’dile tabi tutulması bir ihtiyaç haline gelerek giderek yaygınlaşmıştır. Bu meyanda, ta’dil faaliyetlerinin daha sahabe döneminde başladığını, tabiun ve tebe-i tabiin dönemlerinde ise sistematik bir hale girdiğini söylemek mümkündür.

Daha sonraki süreçte, konuya dair literatür de oluşmaya başlanmıştır. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, ta’dil lafızlarını ilk kez tasnif etmiş, onları dört mertebede ele almıştır. Onun bu tasnifi, ta’dil lafızlarını

aynı sayıdaki mertebede inceleyen Hatîb el-Bağdadî, İbnu's-Salâh ve İmam Nevevî gibi hadis münekkitlerine ışık tutmakla kalmamış, Zehebî, Irâkî, İbn Hacer, Sehavî ve Suyûtî gibi önemli hadis alimlerinin söz konusu alandaki tasniflerinin oluşmasında önemli katkı sunmuştur.

İlk dönem tasniflerinin ilki olmakla birlikte, en önemlilerinden olan İbn Ebî Hâtîm'in tasnifine göre, “به بأس لا” kavramı ikinci mertebede ele alınan orta ta'dil lafızlarından olup, “sadûkun”, “mahalluhu's-sıdk” ve “leyse bihi be'sun” lafızlarıyla eşit tutulmuştur. Bu lafızlarla ta'dil edilen raviler mu'teber olduğu için dikkate alınmıştır. Ancak kaynaklarda “به بأس لا” kavramı sadece istilâhî anlam ve amacıyla kullanılmamıştır. Şöyle ki zaman zaman “bir beis/sakinca yoktur” anlamında birçok örnekte olduğu gibi kullanıldığı görülmektedir.

Sonraki dönemin meşhur mümessillerinden İbn Hacer el-Askalanî'in tasnifi ise, ilk dördünde delil olarak kabul edilmekle birlikte, son ikisindeki lafızlarla sadece itibar için veya tek başına delil olamayan lafızlar olmak üzere altı mertebede ele alınmıştır. O'na göre, “به بأس لا” lafzı, “sadûkun”, “hiyârun”, “hayru'l-halk” ve “hayyirun” eşit mesabededir. Bununla birlikte, söz konusu dönemde “به بأس لا” lafzıyla yaklaşık olarak eşit görülen, daha doğrusu ravi değerlendirmesi sırasında hadis münekkitlerinin zaman zaman bu kavramın yanında kullandıkları “mukâribu'l-hadis” ve “ceyyid” gibi bazı ta'dil lafızları da bulunmaktadır. Özellikle, bazı münekkitlerin belirttiklerine göre “mukâribu'l-hadis” kavramıyla “به بأس لا” lafzı arasında yakın bir bağ bulunmaktadır. Nitekim İşbilî, bir hadisin değerinin, güvenilir ravilerin rivayetlerine yakın bir değerde olması durumunda söz konusu bu değerlendirme yapılabileceğini söylemiştir. Ancak İbn Adî, bu kavramın mutlak güvenilirlik ifade ettiğini belirtmiştir. Yahya b. Maîn de, bu lafızla değerlendirilen bir ravinin sika olacağını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel ise bu kavramı, İbrahim en-Nehaî'nin rivayetlerinin mu'teber olduğunu ifade etmek gibi maksatlarla özel anlamda kullanmıştır.

Aynı şekilde, Şa'bi ve Mücâhid'in mürsellerinin mu'teber olduğunu belirtmek için de bu kavramın kullanıldığı kaydedilmiştir. Diğer bir taraftan, “به بأس لا” lafzıyla yazılış itibariyle benzer olan “ليس به بأس” ibaresi tamamen zıt anlamda kullanılmıştır. Şöyle ki, “به بأس لا” lafzıyla ravi ta'dil edilirken, “بأس به ليس” lafızla ise ravinin zayıf olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak, “به بأس لا” kavramının konu edinildiği bu çalışmada, bu kavramın ta'dil mertebeleri içerisindeki derecesine değinilmiş, benzer lafız ve kavramlarla eşit veya zıt anlamlar için kullanılabildiği durumu aktarılmıştır. Bu yazıda, “به بأس لا” lafzıyla ta'dil edilen ve değişik dönemlerde yaşamış olan doksana yakın ravi ele alınarak, onlarla ilgili temel kaynaklarda geçen bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, ta'dil amacıyla özellikle “به بأس لا” lafzını kullanan hadis münekkitlerinin değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Bu bağlamda, söz konusu kavramı ilk olarak kullanan münekkitlerin tabiundan Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. Mübarek olduklarını görmekteyiz. Buna karşılık, en fazla raviyi bu şekilde ta'dil eden münekkit Yahya b. Maîn'dir. İbn Adî de birçok raviyi “به بأس لا” kavramıyla ta'dil etmiştir. Ayrıca, Ahmed b. Hanbel, İmam Nesaî, Ali b. el-Medîni, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtîm er-Râzî, Dârekutnî, Berkanî, İclî, İbn Sa'd, Fesevî ve İbnü's-Sünnî gibi hadis münekkitlerinin en az bir raviyi “بأس به” lafzıyla ta'dil ettikleri anlaşılmaktadır.

“به بأس لا” lafzıyla ta'dil edilen ravilerle ilgili diğer bir husus, onların önemli bir kısmının güvenilir, diğer önemli bir kısmının ise zayıf ravi olarak nitelendirilmeleridir. Nitekim bu şekilde ta'dil edilen bazı ravilerle ilgili, onları daha da tevsik edecek “sadûkun”, “sâlihun”, “mahalluhu's-sıdk” ve “keyyisun keyyisun” gibi ta'dil lafızları kullanılırken, bazı ravilerle ilgili “leyse bi'l-kaviyyi,

“daîfun”, “fihi nazarun”, “leyse bişey’in”, “leyyinu’l-hadîs”, “münkeru’l-hadîs”, vâhî’l-hadîs”, “muztaribu’l-hadîs” ve “seketû anhu” gibi cerh lafızları kullanılmıştır. Bu şekilde cerh edilen ravilerin nispeten az olmakla birlikte, önemli bir sayıda olması, bir nevi “به بأس لا” kavramının genellikle üst derecede güvenilir olmayan ravilere yönelik kullanıldığını düşündürmektedir.

“به بأس لا” lafzıyla ta’dil edilen ravilerin köken olarak ya da nispet edildiği şehir veya bölge olarak çok değişik tablo ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, araştırma sırasında bize âyân olan bilgiler çerçevesinde, bu şekilde ta’dil edilen ravilerin çoğunlukla Kufeli olmakla birlikte, Mekke, Medine, Şam, Basra, Bağdat, Rakka ve Askalan gibi Arabistan veya Irak-Şam bölgesindeki şehirlerden olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, aynı şekilde ta’dil edilen bazı ravilerin Mısır, Antakya hatta Horasan, Merv ve Medain gibi daha sonradan İslâm’la müşerreflenen bölge ve şehirlerden çıkması dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMED b. Hanbel, *el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl*, Neşr: Vasiyullah b. Muhammed Abbas, Riyad, Dâru’l-hânî, 1422/2001.
- ALİ b. el-Medîni, *Sualâtu Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe li-Ali b. el-Medîni*, Neşr: Muvaffak Abdullah Abdulkadir, Riyad, Mektebetü’l-meârif, 1404/1984.
- AŞIKKUTLU, Emin, “Cerh ve Ta’dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7: 394-401 (İstanbul 1993).
- BEYHAKÎ, Ebu Bekir, *el-Medhal ilâ ilmi’s-sünen*, Kahire, Dâru’l-yusr li’n-neşr ve’t-tavzî’, 1437/2017.
- BİKÂÎ, Burhanüddin, *en-Nüketü’l-vafiyye bimâ fi şerhi’l-elfiyye*, Neşr: Mâhir Yasin el-Fahl, Riyad, Mektebetü’r-rüşd nâşirun, 1428/2007.
- ÇİMEN, Fatih, “Ahmed b. Hanbel’in Cerh ve Ta’dil’e Dair Bazı Yaklaşımları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 412-430.
- HATİB, el-Bağdadî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, Neşr: Mahmud et-Tahhân, Riyad, Mektebetü’l-meârif, 1444/2022.
- , *Mûdihu evhâmi’l-cem’ ve’t-tefrîk*, Neşr: Abdulmut’i Emîn el-Kal’acî, Beyrut, Dâru’l-ma’rife, 1407/1987.
- , *Telhîsu’l-müteşâbih fi’r-resm*, Neşr: Sükeyne eş-Şihâbî, Dimaşk, Talâs li’d-dirasât ve’t-terceme ve’n-neşr, 1985.
- ITR, Nureddin, *el-Menhecu’n-nakd fi ulûmi’l-hadîs*, Dimaşk, Dâru’l-fikr, 1401/1981.

- İBN AMMÂR, Şemsüddin, *Miftâhu's-saîdiyye fi şerhi elfiyyeti'l-hadîsiyye*, Neşr: Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân, Sana, Merkezu'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkîku't-türâs ve't-terceme, 1432/2011.
- İBN EBÎ HÂTİM er-Râzî, *el-İlelu li-İbni Ebî Hâtim*, Neşr: Sa'd b. Abdullah el-Humeyd-Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî, Riyad, Metâbiu'l-Humeyzî, 1427/2006.
- İBN HACER, el-Askalanî, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, Neşr: Rabî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Medine, İmâde'l-bahsi'l-ilmiiyi bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 1404/1984.
- İBN HAMMÂD, el-Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, Neşr: Abdülmüt'î Emîn Kal'acî, Beyrut, Dâru'l-mektebeti'l-ilmiiyye, 1404/1984.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, Neşr: Ahmed Muhammed Şakir, 2. Baskı, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, t.y.
- İBN RECEB, el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Neşr: Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Zerka, Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İBN ŞÂHÎN, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhu*, Neşr: Samîr b. Emîn ez-Züheyri, Zerka, Mektebetü'l-menâr, 1408/1988.
- İBNU'S-SALÂH, *Mukaddimetu İbni's-Salâh*, Neşr: Nureddin Itr, Beyrut, Dâru'l-fikri'l-muâsır, 1406/1986.
- İBNÜ'L-KAYSERÂNÎ, *Zahîretü'l-huffâz*, Neşr: Abdurrahman el-Ferîvâî, Riyad, Dâru's-selef, 1416/1996.
- İBNÜ'L-MULAKKÎN, el-Mısırî, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadîs*, Neşr: Abdullah b. Yusuf el-Cedî', Riyad, Dâru'l-fevâz li'n-neşr, 1413/1993.
- KÂFÎ, Ebu Bekr, *Menhecü'l-İmami'l-Buhârî fi tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1422/2000.
- LEKNEVÎ, Muhammed Abdülhay, *er-Ref ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, 3. Baskı, Neşr: Abdülfettah Ebu Ğudde, Halep, Mektebetü'l-matbuâti'l-İslamiyye, 1407/1986.
- MARTI, Huriye, *Hadis El Kitabı*, Editör: Zişan Türcan, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
- MUALLİMÎ, Abdurrahman, *et-Tenkîl bimâ fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*, Neşr: Muhammed Nâsîrüddin el-Elbânî-Züheyri eş-Şâviş-Abdurrezzak Hamza, Beyrut, el-Mekteb'ü'l-İslâmî, 1406/1986.

- MÜDEYHİŞ, İbrahim b. Abdullah b. Abdurrahman, *Mustalahu eimmeti hadîsi 'l-hassa*, Riyad, Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd, 1428/2007.
- NEVEVÎ, Muhyiddin, *et-Takrîb ve 't-teysîr li-ma 'rifeti 's-süneni 'l-beşîr 'n-nezîr fî usûli 'l-hadîs*, Neşr: Muhammed Osman el-Haşt, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- , *İrşâdu tullâbi 'l-hakâikilâ ma 'rifeti süneni Hayri 'l-halâik*, Neşr: Abdülbari Fethullah es-Selefî, Medine, Mektebetü'l-imân, 1408/1987.
- ÖZÇELİK, Fikret, *İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta 'dîl 'deki Metodu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Ü. SBE., Hadis ABD., Diyarbakır 2017.
- SABUNCU, Mahmut, *İsmâil b. Uleyye ve Hadis İlmindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara SBE, Hadis BD., İstanbul 2018.
- SEHAVÎ, Şemsuddin, *Fethu 'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti 'l-hadîs li 'l-İrâkî*, Neşr: Ali Huseyn Ali, Kahire, *Mektebetü 's-sünne*, 1424/2003.
- SELEFÎ, Ahmed b. Ömer, *el-Muktarib fî beyâni 'l-muztarib*, Beyrut, Dâru İbn Hazm li 't-tibâati ve 'n-neşr, 1422/2001.
- SEM'ÛNÎ, Tâhir b. Sâlih, *Tevcîhu 'n-nazar ilâ usûli 'l-eser*, Neşr: Abdülfettah Ebu Ğudde, Halep, Mektebetü'l-matbuâti'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- SUYÛTÎ, Celaleddin, *Tedribu 'r-râvî fî şerhi Takrîbi 'n-Nevevî*, Neşr: Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Dâru't-Tayyibe, t.y.
- TAHHÂN, Mahmud, *Teysîru mustalahi 'l-hadîs*, Riyad, Mektebetü'l-meârif li 'n-neşri ve 't-tavzî', 10. Baskı, 1425/2004.
- TEBRİZÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Muhammed Abdullah b. el-Hasen el-Erdebilî, *el-Kâfî fî ulûmi 'l-hadîs*, Neşr: Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân, Amman, ed-Dâru'l-Eseriyye, 1429/2008.
- TÎBÎ, Şerefuddîn, *el-Hulâsatu fî ma 'rifeti 'l-hadîs*, Neşr: Ebû Âsım eş-Şevâmî el-Eserî, Kahire, el-Mektebetü'l-İslamiyye li 'n-neşr ve 't-tavzî', 1430/2009.
- YAHYA b. Maîn, *Sualâtu İbni 'l-Cüneyd Li-Ebî Zekeriya Yahya b. Maîn*, Neşr: Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1408/1988.
- YÜCEL, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İstanbul, M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları, 2017. 33. Baskı.
- , *Hadis Usulü*, İstanbul, M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları, 2019. 46. Baskı.

ZEHEBÎ, Şemsüddin, *el-Mûkiza fi ilmi mustalahi 'l-hadîs*, Neşr: Abdülfettah Ebu Ğudde, 2. Baskı, Halep, Mektebetü'l-matbuâti'l-İslamiyye, 1412/1992.

ZERKEŞÎ, Bedrüddin, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Neşr: Zeynülabidin Muhammed Bilâferic, Riyad, Edvâu's-selef, 1419/1998.